

Danuta Sztuba, Aleksandra Mirek-Rogowska, Kamila Rączy

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Zarządzanie informacją w mediach cyfrowych w dobie COVID-19 – pomiędzy możliwym a niemożliwym – próba konstruktywnej analizy

Information management in digital media in the COVID-19 era – between the possible and the impossible – an attempt at constructive analysis

ABSTRAKT

Pandemia brutalnie nakazała nam przewartościować sposoby funkcjonowania (redukcja kontaktów bezpośrednich na rzecz kontaktów zdalnych) i cele społeczeństwa.

To media cyfrowe (Internet) ocaliły społeczeństwo przed katastrofą gospodarczą i być może niepokojami społecznymi czy rozruchami. Okazuje się, że platforma mediów cyfrowych, jakiej realnie potrzebujemy, jest być może ponad dziesięć razy większa (zdalna medycyna, zdalne nauczanie, praca zdalna, zdalne zakupy, restauracje dostarczające zamówione Internetowo posiłki do domu, etc.), niż ta, którą uważaliśmy dotychczas za potrzebną. Ta nowa, wyłaniająca się rzeczywistość wymaga prac nad jej uporządkowaniem. W związku z tym pojawią się pytania o to czy oraz w jaki sposób należy sterować informacją w mediach cyfrowych w zaistniałej sytuacji? Artykuł sugeruje zrównoważony system zarządzania informacją w mediach cyfrowych, w sytuacji, gdy charyzmatyczni bądź populistyczni przywódcy ogromnych państw, tacy jak prezydent Donald Trump (USA), Jair Bolsonaro (Brazylia) okazali się skrajnie niekompetentni, niezdolni do zrozumienia sytuacji i zmiany błędnych i często

katastrofalnych decyzji. W takiej sytuacji proponowany jest system zarządzania oparty na ewolucyjnie tworzonego systemie prawnym (z racji na jego złożoność nie dającą się przewidzieć) z dużą zawartością elementów samosteregowania i samoregulacji w sensie niewidzialnej ręki Adama Smith'a. Artykuł prezentuje węzłowe punkty rozumowania autorów oraz konstruktywne wnioski.

SŁOWA KLUCZOWE:

zarządzanie informacją, pandemia Covid-19, media cyfrowe, dezinformacja, pandemia informacyjnej, pakiet informacyjny, zrównoważony system zarządzania, ewolucyjny system prawny, samoregulacja rynku informacji.

ABSTRACT

The pandemic brutally forced us to re-evaluate the ways of functioning (reduction of direct contacts for remote contacts) and the social goals. It was digital media (the Internet) that saved society from economic disaster and possibly social unrests or riots. It turns out that the digital media platform we really need may be more than ten times larger (remote medicine, remote learning, remote work, remote shopping, restaurants delivering home-ordered meals, etc.) than

what we previously considered needed. This new emerging reality requires work to put it in order. Therefore, there will be questions about whether and how to control the information in digital media?

The article suggests a sustainable digital media management system, applicable when charismatic/populist leaders of top nations, such as presidents Donald Trump (USA), Jair Bolsonaro (Brazil) are highly incompetent, incapable of understanding the situation and taking wrong and often catastrophic decisions. Regarding this situation, the authors suggest a management system based

on an evolutionarily created legal system (due to its unpredictable complexity) with a contribution of elements of self-control and self-regulation in the sense of Adam Smith's Invisible Hand. The article will present the key points of the author's reasoning and constructive conclusions.

KEYWORDS:

information management, covid-19 pandemic, digital media, disinformation, information pandemic, information package, sustainable management system, evolutionary legal system, self-regulation of information market.

WPROWADZENIE

Globalna pandemia Covid-19 spowodowana pojawieniem się wirusa SARS-CoV-2 postawiło przed globalnym społeczeństwem szereg wieloaspektowych wyzwań o charakterze krytycznym. Nie tylko w kontekście systemu opieki zdrowotnej czy struktur zarządzania systemem państw, ale także w perspektywie prowadzenia rynków różnego typu, jak również zarządzania współczesnymi systemami informacyjnymi. Praktycznie całość dotychczasowego funkcjonowania „offline” została przeniesiona do sieci. Głównym celem tych działań było ograniczenie kontaktów społecznych i tym samym wyhamowanie transmisji SARS-CoV-2. W zaistniałej sytuacji Internet stał się główną przestrzenią, w której społeczeństwo pracuje, uczy się, podtrzymuje kontakty społeczne czy robi zakupy. O ile można założyć, że w tych okolicznościach cyberprzestrzeń prawdopodobnie „urośla” kilkakrotnie i tym samym pomogła w utrzymaniu większości sektorów gospodarki i uchroniła przed upadkiem, to należy również zauważyć, że dalej jest ona przestrzenią, z której głównie czerpiemy informacje. W momencie wzrostu znaczenia sieci w kontekście utrzymania gospodarki, wzrosła także część informacyjna Internetu (raport Digital 2021 donosi, że na przełomie 2020/2021 r., z Internetu, korzystało 59,5% populacji ludzi)¹, która niestety zaczęła także rozwijać się w niepo-

¹We are social. (2021). Raport Digital 2021. <https://wearesocial.com/digital-2021> (13.05.2021).

kojącym kierunku *dezinformacji* w kontekście pandemii. Po roku nieprzerwanej ekspansji wirusa wydaje się, że jednym z elementarnych wyzwań powinno stać się uporządkowanie przestrzeni dostarczającej informacji na temat SARS-CoV-2 (danych o jego transmisji, licznych komunikatów o przeciwdziałaniu SARS-CoV-2 etc.). Ludzkość stanęła przed niezwykle trudnym wyzwaniem, ponieważ na drodze skutecznej komunikacji stoi często nadmiar fałszywych lub niekompletnych informacji oraz brak specjalistycznej wiedzy odbiorców komunikatów o samym wirusie i funkcjonowaniu społeczeństwa.

Po roku nieprzerwanej ekspansji wirusa, wydaje się, że jednym z elementarnych wyzwań powinno stać się uporządkowanie przestrzeni dostarczającej informacji na temat SARS-CoV-2 (danych o jego transmisji, licznych komunikatów o przeciwdziałaniu SARS-CoV-2 etc.).

W związku z masowością wystąpień w mediach, a zwłaszcza na portalach internetowych, informacji fałszywych, do tego zjawiska odniosła się Światowa Organizacja Zdrowia (ang. *The World Health Organization*²), która określiła drugie oblicze (wymiar) współczesnej pandemii COVID-19 jako „infopandemię” (ang. *infodemic*). Organizacja zwróciła uwagę, iż termin „infopandemia” związany jest z nadmiarem istnienia informacji prawdziwych, jak i tych zniekształconych czy całkowicie fałszywych, co zasadniczo utrudnia społeczeństwu znalezienie wiarygodnych źródeł oraz rzetelnych wskazówek, w sytuacji, kiedy ich niekiedy krytycznie potrzebują³.

² Warto zauważyć, że działalność WHO w zakresie przeciwdziałania pandemii, jak i dostarczania informacji o wirusie jest kwestionowana przez wiele państw. Stany Zjednoczone zarzuciły organizacji, że celowo i porozumieniu z Chinami zataiła informacje o wirusie (Białous, 2020). Zaniepokojona działalnością WHO była również Australia, Turcja oraz Japonia, która postawiła organizacji zarzut podporządkowania się politycznego Chinom (Zaręba, 2020). Jest to kolejny przykład jak trudno o wiarygodną informację w dobie pandemii.

³ World Health Organization. (2020). *Coronavirus Disease (Covid-19) Advice For The Public: Mythbusters*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters#thermal-scanners> (dostęp 12.12.2020).

Pandemia COVID-19 wyegzekwowała konieczność opracowania zrównoważonej strategii komunikacji on-line w celu przeciwdziałania nieprawdziwym informacjom oraz ich konsekwencjom. Zgodnie z wypowiedzią dyrektora generalnego WHO Tedrosa Adhanoma Ghebreyesusa *nie walczymy tylko z epidemią, walczymy z infodemią. Fake news rozprzestrzenia się szybciej i łatwiej niż wirus, i jest tak samo niebezpieczny*⁴. Pandemia fałszywych informacji, które zawierają szeroko pojętą dezinformację (*misinformation, disinformation* oraz *malinformation*) może prowadzić do utraty zaufania społeczeństw do rządów, mediów, szerzenia się wszechobecnej paniki, zagrożenia ludzkiego zdrowia, a nawet śmierci. Dzięki możliwościom Internetu, telefonii komórkowej, mediów społecznościowych oraz różnych platformom i systemom informacyjnym, nierzetelne informacje mają sposobność rozprzestrzeniania się w błyskawicznym tempie po całym świecie. Dostrzegamy tu zdumiewające podobieństwo do wirusa COVID-19 jako takiego.

Pandemia fałszywych informacji, które zawierają szeroko pojętą dezinformację (*misinformation, disinformation* oraz *malinformation*) może prowadzić do utraty zaufania społeczeństw do rządów, mediów, szerzenia się wszechobecnej paniki, zagrożenia ludzkiego zdrowia, a nawet śmierci.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie złożoności problemu zarządzania informacją w warunkach pandemii COVID-19. Analizie jakościowej dyskursu medialnego zostały podane komunikaty dezinformacyjne pojawiające się w sieci głównie na początku pandemii. Wiadomości zostały zanalizowane pod względem zawartych w nich treści i rodzajów dezinformacji oraz konsekwencji jakie ze sobą niosą. Całość zebranego materiału została opatrzona konstruktywnymi wnioskami zawierającymi węzłowe punkty rozumowania autorów oraz

⁴ World Health Organization. (2020, February 15). *Munich Security Conference*, para. 46–7. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference> (dostęp 12.12.2020).

próbę odpowiedzenia na pytanie: Czy i w jaki sposób można zapobiec powstawaniu dezinformacji w czasie pandemii?

DEZINFORMACJA W KONTEKŚCIE PANDEMII

Zjawisko globalnej pandemii COVID-19, postawiło przed rządami szereg wieloaspektowych wyzwań we zakresie zarządzania informacją w mediach cyfrowych. Okazało się, że informacja jaką oczekuje od rządu społeczeństwo, jest bardzo skomplikowanym obiektem w sensie zawartości i formy pakietu informacyjnego. Mowa tu o granulacji i spójności elementów w całość przekazu. Skutkiem niedopracowanych, nierzetelnie przekazanych informacji jest pojawienie się dezinformacji.

W języku angielskim *dezinformacja* oznacza wprowadzanie w błąd i dzieli się na trzy kategorie: *misinformation*, *disinformation* oraz *malinformation*. *Misinformation* to niezamierzenie nieprawdziwa informacja⁵, na przykład pojawienie się komunikatu, iż produkty dezynfekujące marki Dettol przeciwdziałają zarażeniu się koronawirusem. Informacja ta była szeroko rozpowszechniana na różnych platformach społecznościowych, w szczególności na Facebooku. O nieumyślnym wprowadzeniu w błąd przekonuje fakt, że produkt ten miał pewną skuteczność w przeciwdziałaniu rozprzestrzeniania się poprzedniego patogenu SARS-CoV-2, który był uważany za zbliżony w swej strukturze do COVID-19⁶. Kolejnym przykładem tego typu informacji mogą być niesprecyzowane „pakiety informacyjne” zawarte w nagłówkach wielu portali internetowych, np.: „...W ostatniej dobie z powodu COVID-19 zmarły 32 osoby”⁷. W tym przypadku należy zwrócić uwagę na

⁵ G. Pennycook, J. Mcphetres, Y. Zhang, J.G. Lu, D.G. Rand, *Fighting Covid-19 Misinformation On Social Media: Experimental Evidence For A Scalable Accuracy-Nudge Intervention*, „Psychological Science” 2020, 31(7), s. 770–780. doi 10.1177/0956797620939054; L. Garrett, *Covid-19: The Medium Is The Message*, „Lancet” 2020, 395(10228), s. 942–943. doi 10.1016/S0140-6736(20)30600-0; A. Mian, S. Khan, *Coronavirus: the spread of misinformation*, „BMC Medicine” 2020, 18(1), s. 1–2. doi: 10.1186/s12916-020-01556-3.

⁶ R. Sharma, (2020, March 2). *Coronavirus Conspiracy Theories: Why There's So Much Misinformation Around Covid-19, And Why The Fake News Is So Damaging*. <https://inews.co.uk/news/coronavirus-conspiracy-theories-covid-19-outbreak-misinformations-fake-news-403916> (dostęp 15.12.2020)

⁷ A. Przybylska (2021). *Niemal 300 nowych zakażeń koronawirusem w Wielkopolsce. W ostatniej dobie z powodu COVID-19 zmarły 33 osoby*. <https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,27086583,niemal-300-nowych-zakazen-koronawirusem-w-wielkopolsce-w-ostatniej.html> (dostęp 10.05.2021).

fakt, że COVID-19 ma współudział, ale nie jest zasadniczą przyczyną większości śmierci, co w podanym nagłówku oraz całym artykule nie zostało wyszczególnione. *Disinformation* oznacza informację celowo wprowadzającą w błąd⁸. Przykładem tego typu komunikatu może być teza, iż COVID-19 jest spowodowany przez 5G, która była rozpowszechniona za pośrednictwem różnych kanałów informacyjnych i platform społecznościowych. Sfałszowana wiadomość pochodziła od „lekarza praktykanta”, który pobierał opłaty za konsultacje w medycynie alternatywnej oraz starał się przekonać pacjentów do nieufności wobec praktyki medycznej głównego nurtu. *Malinformation* oznacza z kolei rekonfigurację prawdziwych informacji⁹. Jako przykład może posłużyć stwierdzenie, które pojawiło się jako część postu na Facebooku przedstawiającego zdjęcie pustych półek w supermarkecie, gdzie poprzednio znajdowały się produkty ogólnospożywcze w kontraście do pełnych półek z wegańskimi produktami. Informacja brzmiała, iż nawet w obliczu globalnej katastrofy, jaką jest pandemia koronawirusa, nikt nie chce jeść wegańskiego jedzenia (org. *Even with the corona virus panic buying, no one wants to eat vegan food*). Post okazał się nieprawdziwy, ponieważ fotografia pochodziła z 2017 roku, zrobiono ją tuż przed uderzeniem huraganu Harvey (który spowodował paniczne zakupy i widok pustych półek). Według Brennen i współautorów¹⁰ wykorzystane zdjęcie zostało odpowiednio poddane obróbce graficznej, dzięki czemu nabrało nowego znaczenia poprzez wykorzystanie go w kontekście pandemii COVID-19.

Zaprezentowane powyżej przykłady potwierdzają złożoność problemu przekazu nieprawdziwej informacji, które na bazie mediów cyfrowych zbyt szybko docierają do użytkownika. Co więcej wskazują one na fakt, że w dobie COVID-19 mamy do czynienia z trójwymiarowym charakterem dezinformacji, mającej często katastrofalne skutki. Owa trójwymiarowość ma swoje podstawy we fragmentaryczności wiedzy na temat pochodzenia i jednoznacznych skutków transmisji SARS-COV-2, co prowadzi do globalnego narastania/tworzenia się zarówno: 1)

⁸ M. French, T. Monahan, *Dis-Ease Surveillance: How Might Surveillance Studies Address Covid-19?* „Surveillance & Society” 2020, 18(1), s. 1–11. <https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/13985/9169>; B. McCloskey, D.L. Heymann, *SARS to novel coronavirus - old lessons and new lessons*, „Epidemiol Infect” 2020, 148, E22. doi 10.1017/S0950268820000254.

⁹ J.S. Brennen, F. Simon, P.N. Howard, R. Kleis Nielsen (2020, April 7). *Types, Sources, And Claims Of Covid-19 Misinformation*. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/types-sources-and-claims-covid-19-misinformation> (dostęp 11.12.2020).

¹⁰ Tamże.

informacji niemierzalnych; 2) celowo wprowadzających w błąd; 3) globalnych fake newsów. Dlatego tak ważne jest by zarówno rządy, jak również kręgi naukowo-badawczo oraz korporacje zarządzające platformami cyfrowymi, wypracowały wspólny, zrównoważony system działania w walce z infopandemią. Co więcej, aktualna sytuacja infopandemii wskazuje na nagłą potrzebę pochylenia się nad znaczeniem zarządzania informacją głównie w mediach cyfrowych przy współpracy licznych organizacji, instytucji rządowych, a także branż o charakterze prywatnym.

SPEKTRUM KONSEKWENCJI INFOPANDEMII

W związku z błyskawicznym rozwojem światowej pandemii podejmowano liczne decyzje o lockdownie, co przyczyniło się do znacznego wzrostu konsumpcji mediów, szczególnie mediów cyfrowych. Społeczeństwa masowo poszukiwały informacji w Internecie, w celu zrozumienia otaczającego ich zagrożenia związanego z COVID-19. Wiele komunikatów, które można było znaleźć w sieci, były niestety dalekie od faktów. Co więcej, Internet jako najczęściej wykorzystywane medium w celu zdobycia potrzebnej wiedzy, z wiarygodnego źródła stał się narzędziem propagandy i sensacji, sprzyjając powstawaniu różnych teorii spiskowych, nieustającej paniki, jak również braku zaufania do instytucji naukowych i medycznych, czy też rządowych.

Zasadniczym następstwem szybkiego rozprzestrzenienia się informacji fałszywych był niski poziom wiedzy obywateli na temat samego wirusa oraz na samym początku, pojawianie się w oficjalnym obiegu informacji ze sobą wyraźnie sprzecznych.

Przypisywana mediom (w szczególności portalom społecznościowym) znacząca rola w kształtowaniu opinii wśród społeczeństwa znana są światu już od ponad 20 lat. Z kolei wpływ powyżej wspomnianych mediów jest wyraźnie widoczny szczególnie w czasie trwania kryzysów, takich jak klęski żywiołowe, konflikty krajowe i międzynarodowe, kryzysy ekonomiczne czy różnego rodzaju pandemie i epidemie. Towarzyszy im niepokój i strach przed nieznanym, stwarza bardzo mocny grunt do wzrostu i rozprzestrzeniania się fałszywych informacji¹¹.

¹¹ R. Datta, T.D.B. Litt, *Infodemic With Misinformation And Disinformation In Pandemic Covid-19 Situation: A Global Case Study*, „International Journal Of Advance Research And Innovative Ideas In Education” 2020, 6(4), s. 1732–1743. doi 16.0415/IJARIE-12532.

Niektóre z fałszywych informacji dotyczące zapobiegania lub leczenia wirusa, niosły z sobą bardzo często poważne konsekwencje zdrowotne. Przykładowo powyżej przytoczona informacja o pozytywnym wpływie etanolu czy metanolu na przeciwdziałanie COVID-19, doprowadziła do śmierci około 800 osób, hospitalizacji 5 876 osób, rozwinięciu ślepoty u 60 osób w różnych częściach świata¹². W Indiach rozpowszechniano film z informacją o nasionach datura¹³ dających odporność przeciwko COVID-19, co z kolei przyczyniło się do utraty zdrowia dzieci i dorosłych¹⁴. Nie tylko szereg problemów zdrowotnych był jednym z powyższej opisanych katastroficznych skutków pandemii, doszło również do pogłębiającej się stygmatyzacji i dyskryminacji grup społecznych.

Dodatkowo, informacja o całkowitym zakazie wyjścia z domów doprowadziła w kilku krajach na świecie do wykupowania produktów sanitarnych czy spożywczych w nadmiernej ilości, powodując zapasy na bardzo długi czas, często realnie niemożliwe do wykorzystania w przeznaczonym do tego terminie (np. detergenty). Sytuacja ta spowodowała również znaczny wzrost cen oraz masowe wykupywanie środków czystości i higieny, zwłaszcza takich jak produkty dezynfekujące, papier toaletowy, maseczki na twarz czy gumowe rękawiczki, które dla wielu osób, przez ich niedobór, były poza zasięgiem. Z kolei teorie spiskowe, które można scharakteryzować jako *próby wyjaśnienia ostatecznej przyczyny zdarzenia [...] jako tajny spiszek przez sojusz potężnych osób lub organizacji, a nie jako*

¹² M.Y. Ahmed Siddiqui, K. Mushtaq, M.F.H. Mohamed, H. Al Soub, M.G. Hussein Mohamedali, Z. Yousaf, "Social Media Misinformation"—An Epidemic within the COVID-19 Pandemic, „The American Journal Of Tropical Medicine And Hygiene” 2020, 103(2), s. 920–921. doi: 10.4269/ajtmh.20-0592; CNN Türk. (2020, March 25). *9 Kişi Daha Saf Alkolden Öldü* [9 More People Died From Pre Alcohol]. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/9-kisi-daha-saf-alkolden-oldu> (16.12.2020); M. S. Islam, T. Sarkar, S. H. Khan, A. H. Mostofa Kamal, S. Hasan, A. Kabir, D. Yeasmin, M. A. Islam, K.I. Amin Chowdhury, K. S. Anwar, A.A. Chughtai, H. Seale, *COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis*, „The American Journal Of Tropical Medicine And Hygiene” 2020, 103(4), s. 1621–1629. doi: 10.4269/ajtmh.20-0812.

¹³ Inaczej: bieluń dziędzierzawa (*Datura stramonium* L.), to roślina silnie trująca, często stosowana przez Indian jako narkotyk. Pochodzi z Meksyku. Uprawiana jest głównie w Europie i Ameryce Południowej (Roguska, Żak, 2010).

¹⁴ Staff Reporter. (2020, April 7). *Twelve Taken Ill After Consuming ‘Coronavirus Shaped’ Datura Seeds*. <https://www.thehindu.com/news/national/andhra-pradesh/twelve-taken-ill-after-consuming-coronavirus-shaped-datura-seeds/article31282688.ece> (dostęp 12.12.2020).

*jawne działanie lub zdarzenie naturalne*¹⁵, przyczyniły się do powstania zbiorowej nieufności wobec dotychczasowych autorytetów. Przyczyną powstania takiej nieufności, a co za tym idzie niemożliwości dostarczenia przekonujących dowodów w celu podważenia tego typu teorii, jest postrzeganie ekspertów jako członków lub współkreatorów spisku. W ten sposób każdy przedstawiony przez ekspertów dowód może być spłaszczony do istniejącej narracji spiskowej¹⁶. Za przykład takich teorii mogą posłużyć informacje, iż COVID-19 jest bronią biologiczną i został opracowany przez międzynarodowe agencje (chińskie lub amerykańskie laboratoria¹⁷), jak również twierdzenie, iż szczepionki na COVID-19 zawierają microchipy wszczepiane celem pozyskania znacznej ilości ludzkiego DNA, ale również możliwość kontroli i śledzenia ich właścicieli¹⁸. Pojawianie się teorii spiskowych nie tylko spowodowało odebranie zaufania w stosunku do Narodowego Instytutu Alergii i Chorób Zakaźnych czy innych instytucji medycznych i naukowych, ale także do znacznego wzrostu ksenofobii i zachowań rasistowskich¹⁹. W wielu krajach społeczność była zastraszana, fizycznie znieważana lub dyskryminowana z powodu swojej rasy. W trakcie pandemii zdarzały się liczne sytuacje

¹⁵ K.M. Douglas, R.M. Sutton, *The Hidden Impact of Conspiracy Theories: Perceived and Actual Influence of Theories Surrounding the Death of Princess Diana*, „The Journal Of Social Psychology” 2008, 148(2), s. 210–211. doi 10.3200/SOCP.148.2.210-222.

¹⁶ J. Jaiswal, C. Loschiavo, D.C. Perlman, *Disinformation, Misinformation and Inequality-Driven Mistrust in the Time of COVID-19: Lessons Unlearned from AIDS Denialism*, „Aids Behav” 2020, 24, 2776–2780. doi: 10.1007/s10461-020-02925-y.

¹⁷ Informacje z ostatniej chwili: Koronawirus wymknął się jednak z chińskiego laboratorium? Nowe rewelacje wywiadu USA. Zobacz: https://wyborcza.pl/7,75399,27121083,koronawirus-wymknal-sie-jednak-z-chińskiego-laboratorium-nowe.html#S.main_topic_2-K.C-B.1-L.1.duzy.

¹⁸ K.G. Andersen, A. Rambaut, W.I. Lipkin, E.C. Holmes, R.F. Garry, *The proximal origin of SARS-CoV-2*, „Nature Medicine” 2020, 26(4), s. 450–452. <https://www.nature.com/articles/s41591-020-0820-9>; J. Brewster (2020, May 10). *A Timeline Of The Covid-19 Wuhan Lab Origin Theory*. <https://www.forbes.com/sites/jackbrewster/2020/05/10/a-timeline-of-the-covid-19-wuhanlab-origin-theory/#25420a935aba> (11.12.2020); R. Lu et al., *Genomic characterisation and epidemiology of 2019 novel coronavirus: implications for virus origins and receptor binding*, „Lancet” 2020, 395(10224), s. 565–574. doi 10.1016/S0140-6736(20)30251-8; J. Jaiswal, C. Loschiavo, D.C. Perlman, dz. cyt.

¹⁹ J. Jaiswal, C. Loschiavo, D.C. Perlman, dz. cyt.; H. Markel, A.M. Stern, *The Foreignness of Germs: The Persistent Association of Immigrants and Disease in American Society*, „The Milbank Quarterly” 2020, 80(4), s. 757–788. doi 10.1111/1468-0009.00030.

napiętnowania osób pochodzenia chińskiego lub o cechach charakterystycznych dla mieszkańców Azji.

Strach przed wirusem potęgowano specjalną narracją wysoko postawionych osób często posiadających duży autorytet społeczny, które określały wirusa jako „wirus chiński” lub „wirus Wuhan”. Odpowiedzialne za tę sytuację były również media. Dla przykładu Wall Street Journal opublikował kolumnę opinii z nagłówkiem *China Is the Real Sick Man of Asia* (tłum. Chiny to prawdziwy chory człowiek Azji), podczas gdy inne media przekazywały informacje o chińskich dzieciach i studentach, którzy powinni zostać w domu, by nie rozprzestrzeniać wirusa²⁰. Stygmatyzacja dotknęła nie tylko osoby pochodzenia azjatyckiego, ale także ludzi, którzy zostali poddani kwarantannie lub ewakuowani z Wuhan²¹. Podczas pandemii COVID-19 wielokrotnie zgłaszano przypadki słownego i fizycznego znęcania się nad osobami pochodzenia azjatyckiego oraz osobami zaangażowanymi w działania związane z opieką zdrowotną. Osoby te były narażone na wykluczenie społeczne, przemoc fizyczną i psychiczną. Piętno przypisywane pacjentom z COVID-19, związane przede wszystkim z obawą przed zarażeniem, doprowadziło do dyskryminacji i przemocy wobec pracowników służby zdrowia, osób poddanych kwarantannie oraz osób pochodzenia azjatyckiego.

„Nienawiść do cudzoziemców wzrasta zarówno online, jak i na ulicach, pojawiły się antysemickie teorie spiskowe i ataki na muzułmanów, a wszystko to jest związane z pandemią koronawirusa. Migranci i uchodźcy są przedstawiani jako źródło zakażeń [...] O starszych osobach, które są najbardziej narażone, robione są memy sugerujące, że są to osoby najbardziej zbędne”²².

Brak wiarygodnych źródeł na temat wirusa SARS-CoV-2, sprzyjający rozprzestrzenianiu się nieprawdziwych informacji, ma wpływ nie tylko na zachowania

²⁰ M.S Islam et al., *COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis*, „The American Journal Of Tropical Medicine And Hygiene” 2020, 103(4), s. 1621–1629. doi: 10.4269/ajtmh.20-0812; A. Vrajlal (2020, January 31). *Chinese-Australians Facing Racism After Coronavirus Outbreak*. https://www.huffingtonpost.com.au/entry/coronavirus-australia-racism_au_5e33a522c5b6f2623326d72b.

²¹ M.S. Islam et al., dz. cyt.

²² T. Goban-Klas, *Media w płynnej pandemii 2020. Komunikacja w czasie lockdownu: oddzielnie, ale razem*, „Studia Medioznawcze” 2020, 21(4), s. 729. doi 10.33077/uw.24511617.ms.2020.4.288.

społeczne, zdrowie i życie ludzkie, ale również na sektory ekonomiczny i gospodarczy. Jednocześnie ukazuje kluczową rolę systemu zarządzania informacją w świecie ogarniętym pandemią.

KLASYCZNE ZARZĄDZANIA INFORMACJĄ A ZARZĄDZENIE EWOLUCYJNE

W celu ukazania znaczenia systemu zarządzania w kontekście problemu dezinformacji w okresie pandemii, należy zacząć od zdefiniowania pojęcia zarządzania informacją. Przytaczając za Adamem Stabryłą, czołowym ekspertem w dziedzinie zarządzania strategicznego, oznacza ono:

„dziedzinę działalności przedsiębiorstwa, mającą na celu dostarczanie informacji użytkownikom o określonych potrzebach. Składają się na nią funkcje identyfikacyjne, diagnostyczne i decyzyjne oraz funkcje specyficzne takie jak: planowanie potrzeb i zasobów informacyjnych, nadzór informatyczny, sterowanie procesami techniki informacyjnej, koordynowanie pracy zespołów zadaniowych”²³.

Co więcej, aby system zarządzania informacją mógł przebiegać sprawnie, nie wystarczą jedynie powyższe funkcje podstawowe specjalistyczne. Samo zarządzanie informacją wymaga wyspecjalizowanego systemu informacyjnego i co najważniejsze zorganizowanego. Do powyżej opisanego systemu możemy zaliczyć m.in.:

- ciągłą aktualizację i kompletowanie informacji pomagających przedsiębiorstwu w szybkiej reakcji na zmieniającą się rzeczywistość wewnątrz organizacji jak i na zewnątrz,
- dostarczanie użytecznych informacji odbiorcom w formie nadającej się bezpośrednio do wykorzystania,
- uwzględnianie postępu technologicznego np. możliwość komputeryzacji metod zbierania, przetwarzania, przechowywania i przepływ informacji,
- udostępnianie opcji śledzenia przebiegu procesów zachodzących w kolejnych dziedzinach działalności, dzięki szybkości i częstotliwości obiegu danych zagwarantować efektywne wykorzystanie informacji, dane powinny

²³ A. Stabryła (red.), *Podstawy organizacji i zarządzania. Podejścia i koncepcje badawcze*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2018, s. 359.

być aktualne, kompletne i posegregowane, te cechy pomagają ich prawidłowej dyfuzji,

- zabezpieczanie informacji²⁴.

W epoce cyfryzacji mediów tradycyjnych, gdzie naczelnym elementem stało się komunikowanie za pomocą sieci internetowej zarządzanie informacją, nabrało wyjątkowego znaczenia. W kontekście zarządzania informacją w dobie COVID-19 należy postawić nacisk głównie na samo bezpieczeństwo i autentyczność informacji wymienionej powyżej w szerokiej definicji przez Janusza Czekaja, które w aspekcie dezinformacji powinno być wyjątkowo chronione.

Takie próby przeciwdziałania zjawisku braku autentyczności informacji oraz zabezpieczaniu komunikatów dostarczanych przez media do użytkowników portali społecznościowych zostały podjęte między innymi przez instytucje międzynarodowe w obrębie Unii Europejskiej i należą do nich, np.:

- zaostrzenie działań z zakresu fact-checking oraz publikowania reklam,
- zmiana definicji dotyczących „treści szkodliwych”,
- zastosowanie uczenia maszynowego w celu wsparcia zespołów w wykrywaniu oszustw i egzekwowaniu zasad przeciwko nieautentycznym kontom spawerskim,
- ułatwienie dostępu do wiarygodnych źródeł użytkownikom platform społecznościowych²⁵.

W kontekście pandemii, oprócz wymogu zabezpieczenia autentyczności informacji, zdezinformowanie społeczeństwo oczekuje również, że w mediach doszuka się również zaleceń jak ma się zachowywać i co robić, aby nie narazić siebie i innych na ewentualne zakażenie. Zatem informacje na temat przebiegu pandemii, podobnie jak przepisy kucharskie, powinny być traktowane jako produkt medialny wysokiej jakości, nad którym należy wcześniej starannie popracować (wypróbować symulacyjnie), podobnie jak trzeba się napracować, aby wytworzyć wysokiej jakości, trwałe samochód.

²⁴ J. Czekaj, *Podstawy zarządzania informacją*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2012, s. 38.

²⁵ A. Ogrodowczyk, A. Borkowska, E. Murawska-Najmiec, K. Twardowska, *Fake news - dezinformacja online - próby przeciwdziałania tym zjawiskom z perspektywy instytucji międzynarodowych oraz wybranych państw UE, w tym Polski*. Warszawa: Departament Strategii Biura KRRiT 2020. <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:HJUvj9TuEBEJ:https://www.gov.pl/web/krrit/fake-news--dezinformacja-online+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl> (5.05.2021)

W kontekście pandemii, oprócz wymogu zabezpieczenia autentyczności informacji, zdezinformowanie społeczeństwo oczekuje również, że w mediach doszuka się również zaleceń jak ma się zachowywać i co robić, aby nie narazić siebie i innych na ewentualne zakażenie.

Jednak aby wyprodukować „produkt medialny o wysokiej wartości merytorycznej”, należałoby zatrudnić wyspecjalizowane grono eksperckie. Tutaj napotykamy kolejną trudność. Po roku pandemii okazuje się bowiem, że epidemiolodzy dalej nie rozumieją mechanizmu pandemii (transfer wirusa w społeczeństwie). Nie ma więc specjalistów, którzy mogą pomóc w redagowaniu informacji medialnej. Nie ma żadnego mechanizmu oceny medialnej informacji, która mogłaby określić czy np. prognozy co do kolejnych fal pandemii są poprawne czy też nie, a jest to szczególnie ważne dla sektorów gospodarki takich jak: gastronomia, hotelarstwo, edukacja, etc.

Zauważmy, że rząd ma możliwość kontrolowania źródeł informacji (np. danych ze szpitali). W tym przypadku ma też pierwszeństwo w pozyskaniu, przetworzeniu i opublikowaniu takiej informacji, ale (co widać na przykładzie konferencji rządowych czy też dostarczaniu informacji do mediów) nadal nie potrafi wykorzystać tych możliwości. Co za tym idzie, nie wykorzystuje w pełni przywileju zarządzania tymi informacjami, czy też nie potrafi tego zrobić. Dobrym rozwiązaniem może się okazać, aby władze najświeższe dane w pierwszej kolejności wykorzystywały do swoich celów, a następnie „demokratycznie” zezwalały na publikowanie ich przez szpitale, np. w przeciagu 3 dni. Nie powinny zatem kontrolować danych, tylko czas ich ujawnienia. Mamy tu dodatkowy, sprawny mechanizm weryfikacji przez niezależne media czy rządowa informacja w kwestii tego czy wiadomość podana 3 dni temu była prawdziwa i rzetelna (jak najbardziej kompletna).

Zarządzanie informacją w mediach cyfrowych, a zwłaszcza w dobie COVID-19, gdy podkład emocjonalny pozyskiwanej przed odbiorcą informacji jest ogromny, wymaga profesjonalizmu i podejścia ewolucyjnego. Tymczasem obserwujemy sytuacje, kiedy to osoby odpowiedzialne za dany fragment „frontu walki”

z koronawirusem, dążą do tego by stać się gwiazdami medialnymi i prezentują publicznie nieskoordynowaną, a co gorsza nieprzygotowaną lub nawet skrajnie niekonkretną informację.

Tymczasem powszechnie znany jest wzorcowy warsztat jak należy to robić na przykładzie wybitnych polskich i zagranicznych redakcji telewizyjnych. Zwrócimy uwagę, że media mają skąd czerpać odpowiednie wzorce, bo przecież świat nauk dopracował metodologię prezentacji informacji. Mowa tutaj o instytucja recenzentów oraz rankingi journali.

WNIOSKI KOŃCOWE

Pandemia SARS-CoV-2, ujawniła poważny bezpośredni i pośredni wpływ niewłaściwie przekazanej informacji oraz dezinformacji, zarówno na jednostkę i społeczeństwo. Z jednej strony stwarzając zagrożenie dla podstawowych pragnień człowieka do życia, zdrowia, poczucia godności oraz bezpieczeństwa, z drugiej przyczyniając się do podważania inicjatyw w zakresie zdrowia publicznego, braku zaufania do organizacji naukowych i władz publicznych a także inspirując zachowania rasistowskie i stygmatyzujące. Z analizy warstwy informacyjnej w dobie pandemii wyłania się kilka aspektów, które utrudniają efektywne zarządzanie informacją w mediach cyfrowych, a mianowicie:

- a) ubogość formy i zawartości „pakietów informacyjnych” informacji dostarczanych przez media,
- b) brak wysoko wykwalifikowanego i wiarygodnego grona eksperckiego, które przyczyniłoby się zarówno do wytwarzania informacji wysokiej jakości, jak i prezentowania tychże komunikatów,
- c) wielowymiarowość w sposobie zniekształcania czy zakłamywania faktów,
- d) ogrom platformy informacyjnej jaką jest Internet.

W zawiązku z powyższym, zarządzanie informacją w świecie cyfrowym stało między niemożliwym (całkowite wyeliminowanie dezinformacji z sieci) a możliwym (poukładanie i zorganizowanie cyberprzestrzeni). Szerokie spektrum problemu wynikającym ze zbyt szybkiego rozpowszechniania się dezinformacji i słabych globalnych efektów w wyhamowaniu jej eskalacji nasuwa kilka wniosków:

1. Zarządzanie informacją w mediach cyfrowych w dobie COVID-19 powinno odbywać się metodami pośrednimi, poprzez ewolucyjne budowanie prawa, a nie

poprzez ręczne sterowanie czynników rządowych. Pozornie techniki ewolucyjne są w ogólnym mniemaniu bardzo wolne, ale to o czym mówimy dzieje się w sytuacji pandemii i na platformie mediów elektronicznych, gdzie procesy ewolucyjne mogą operować skalą tygodnia. Analogią może być tutaj sterowanie rynkami przy pomocy pieniądza (tzw. monetaryzm), a nie nakazowo-rozdzielczo. Przy centralnym zarządzaniu zbyt łatwo o katastrofalny w skutkach tzw. „efekt motyla” (butterfly effect²⁶).

2. Nie powinno się kontrolować danych, tylko czas ich ujawnienia.

3. Należałoby na wzór prawa stanowego²⁷ w USA umożliwić samorządowe stanowienie prawa medialnego. W obecnej sytuacji prawnej mamy już tego elementy, np. lokalne ustawy krajobrazowe dla celów walki ze szpecącymi bilbordami. Tak zbudowane prawo lokalne pozwala na przetestowanie „prototypów prawnych”, celem wybrania najbardziej udanej realizacji, a następnie jej globalnego wdrożenia.

4. W związku z tym, że pandemia COVID-19 jest zupełnie nowym zjawiskiem, którego uczymy się globalnie, w prezentowaniu informacji warto zastosować mechanizm badawczo-rozwojowy, który pomógłby w rzetelnym i pełnym nakreśleniu przez media aktualnej sytuacji pandemicznej, a instytucja „recenzentów” byłaby w tym przypadku kluczowa.

5. Nie należy walczyć bezpośrednio z „bandytyzmem medialnym” (fake newsy, farmy trolli) natomiast należy zdefiniować „szkody medialne jakie ponoszą osoby i instytucje” i surowy kodeks karny dla takich przestępstw, dalej usprawnić procedury sądowe z tytułu takich szkód medialnych jakie poniosła konkretna osoba/instytucja. Zwróćmy uwagę, że aktualne oddolne działania społeczne w „obronie polskiego prawa”, wpisują się w tą propozycję podejścia do zarządzania mediami.

²⁶ Chaos deterministyczny przedstawiony za pomocą przeniósł mowiącej o motyłu, którego uderzenie skrzydeł np. w Brazylii spowoduje w konsekwencji tornado w Teksasie. Oznacza to, że coś z pozoru błahego dla nas, może zmienić bieg historii lub doprowadzić do katastrofalnych skutków. Zobacz wykład: E. Lorenz: Predictability: Does the flap of a butterfly's wings in Brazil set off a tornado in Texas? Lecture presented at the 139th Annual Meeting in Washington, D.C. of the American Association for the Advancement of Science on 29 Dec 1972.

²⁷ Prawo stanowe w USA – Stany Zjednoczone posiadają tzw. federacyjny charakter państwa, co stanowi, że obok ogólnego systemu prawnego regulującego całość państwa, każdy stan posiada swoje odrębne prawo. W czasie pandemii, można to było zaobserwować i każdy stan posiada różne obostrzenia, które dopasowywane są do aktualnych warunków pandemicznych w danym regionie.

Pandemia koronawirusa pokazała, że nie tylko wirus może być niebezpieczny, ale przede wszystkim nieprawdziwe lub niewłaściwie podane informacje, które rozprzestrzeniając się z zawrotną prędkością przyczyniły się do powstania efektu infopandemii. Walka z nią jest bardzo trudna i długotrwała, jednak wypracowane działania związane z umiejętnym organizowaniem warstwy informacyjnej mogą przyczynić się do opracowania ważnych mechanizmów i strategii na przyszłość.

Pandemia koronawirusa pokazała, że nie tylko wirus może być niebezpieczny, ale przede wszystkim nieprawdziwe lub niewłaściwie podane informacje, które rozprzestrzeniając się z zawrotną prędkością przyczyniły się do powstania efektu infopandemii. Walka z nią jest bardzo trudna i długotrwała, jednak wypracowane działania związane z umiejętnym organizowaniem warstwy informacyjnej mogą przyczynić się do opracowania ważnych mechanizmów i strategii na przyszłość. Stworzenie sprawnego systemu prawnego zarządzania informacją w czasie pandemii jest ważnym i rozbudowanym tematem, a niniejszy artykuł jest swego rodzaju zaproszeniem do dalszych badań w tym zakresie.

Podziękowania:

Dziękuję mojemu promotorowi, dr hab. inż. Tadeuszowi Szubie, prof. UPJPII za burzliwą i kreatywną dyskusję na temat wprowadzania poprawek do powyższego artykułu, wynikających z uwag pre-recenzenta.

mgr Danuta Sztuba

BIBLIOGRAFIA

- Ahmed Siddiqui M.Y., Mushtaq K., Mohamed M.F.H., Al Soub H., Hussein Mohamedali M.G., Yousaf Z., „*Social Media Misinformation*”—*An Epidemic within the COVID-19 Pandemic*, „*The American Journal Of Tropical Medicine And Hygiene*” 2020, 103(2), s. 920–921. doi: 10.4269/ajtmh.20-0592.
- Andersen K.G., Rambaut A., Lipkin W.I., Holmes E.C., Garry R.F., *The proximal origin of SARS-CoV-2*, „*Nature Medicine*” 2020, 26(4), s. 450–452. <https://www.nature.com/articles/s41591-020-0820-9>.
- Bartkiewicz A., *Na rynku pojawią się fałszywe szczepionki na COVID-19? Interpol ostrzega*, <https://www.rp.pl/Covid-19/201209892-Na-rynku-pojawia-sie-falszywe-szczepionki-na-COVID-19-Interpol-ostrzega.html> (20.02.2021).
- Białous J., *Problem odpowiedzialności organizacji międzynarodowych na przykładzie konfliktu między Stanami Zjednoczonymi a WHO w ocenie skuteczności organizacji wobec pandemii koronawirusa*, W: *Koronawirus wyzwaniem współczesnego społeczeństwa*. Pod red. Marcinkiewicz, K., Nowak, P., Popielec, D., Wilk, M. Kraków-Wrocław: Polskie Towarzystwo Komunikacji Społecznej i Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego 2020, s. 211–223.
- Brennen J.S., Simon F., Howard P.N., Kleis Nielsen R. (2020, April 7). *Types, Sources, And Claims Of Covid-19 Misinformation*. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/types-sources-and-claims-covid-19-misinformation> (11.12.2020).
- Brewster J. (2020, May 10). *A Timeline Of The Covid-19 Wuhan Lab Origin Theory*, <https://www.forbes.com/sites/jackbrewster/2020/05/10/a-timeline-of-the-covid-19-wuhanlab-origin-theory/#25420a935aba> (11.12.2020).
- CNN Türk. (2020, March 25). *9 Kişi Daha Saf Alkolden Öldü* [9 More People Died From Pre Alcohol]. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/9-kisi-daha-saf-alkolden-oldu> (16.12.2020).
- Czekaj J., *Podstawy zarządzania informacją*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2012.
- Czekaj J. (2000) *Zarządzanie informacją jako funkcja przedsiębiorstwa*. W: Borkowski, T., Marcinkowski, A., Oherow-Urbaniac, A. (red.), *W kręgu zarządzania. Spojrzenie multidyscyplinarne*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2000.
- Datta R., Litt T.D.B., *Infodemic With Misinformation And Disinformation In Pandemic Covid-19 Situation: A Global Case Study*, „*International Journal Of Advance Research And Innovative Ideas In Education*” 2020, 6(4), s. 1732–1743. doi 16.0415/IJARIE-12532.
- Douglas K.M., Sutton R.M., *The Hidden Impact of Conspiracy Theories: Perceived and Actual Influence of Theories Surrounding the Death of Princess Diana*, „*The Journal Of Social Psychology*” 2008, 148(2), s. 210–211. doi 10.3200/SOCP.148.2.210-222.
- French M., Monahan T., *Dis-Ease Surveillance: How Might Surveillance Studies Address Covid-19?*, „*Surveillance & Society*” 2020, 18(1), s. 1–11. <https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/13985/9169>.

- Garrett L., *Covid-19: The Medium Is The Message*, „Lancet” 2020, 395(10228), s. 942–943. doi 10.1016/S0140-6736(20)30600-0.
- Goban-Klas T., *Media w płynnej pandemii 2020. Komunikacja w czasie lockdownu: oddzielnie, ale razem*, „Studia Medioznawcze” 2020, 21(4), s. 718–733. doi 10.33077/uw.24511617.ms.2020.4.288.
- Halagiera D., *Analiza interakcji użytkowników portalu Facebook z nieprawdziwymi Informacjami w dobie Pandemii covid-19*, W: *Koronawirus wyzwaniem współczesnego społeczeństwa*. Pod red. Marcinkiewicz, K., Nowak, P., Popielec, D., Wilk, M. Kraków-Wrocław: Polskie Towarzystwo Komunikacji Społecznej i Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego 2020, s. 29–47.
- Islam, M. S., Sarkar, T., Khan, S. H., Mostofa Kamal, A. H., Hasan, S., Kabir, A., Yeasmin, D., Islam, M. A., Amin Chowdhury, K. I., Anwar, K. S., Chughtai, A. A., Seale, H., *COVID-19-Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis*, „The American Journal Of Tropical Medicine And Hygiene” 2020, 103(4), s. 1621–1629. doi: 10.4269/ajtmh.20-0812.
- Jaiswal, J., Loschiavo, C., Perlman, D.C., *Disinformation, Misinformation and Inequality-Driven Mistrust in the Time of COVID-19: Lessons Unlearned from AIDS Denialism*, „Aids Behav” 2020, 24, s. 2776–2780. doi: 10.1007/s10461-020-02925-y.
- Kawka M., *O badaniu języka dyskursu medialnego*, „Media i społeczeństwo” 2014, 4, s. 164–171.
- Kowalski T., Jung B., *Media na rynku: wprowadzenie do ekonomiki mediów*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2008.
- Lorenz. E., (1972) Predictability: Does the flap of a butterfly’s wings in Brazil set off a tornado in Texas? Presented at the 139th Annual Meeting in Washington, D.C. of the American Association for the Advancement of Science on 29 Dec 1972. https://static.gymportalen.dk/sites/lru.dk/files/lru/132_kap6_lorenz_artikel_the_butterfly_effect.pdf.
- Lu, R., Zhao, X., Li, J., Niu, P., Yang, B., Wu, H., Wang, W., Song, H., Huang, B., Zhu, N., Bi, Y., Ma, X., Zhan, F., Wang, L., Hu, T., Zhou, H., Hu, Z., Zhou, W., Zhao, L., ... Tan, W., *Genomic characterisation and epidemiology of 2019 novel coronavirus: implications for virus origins and receptor binding*, „Lancet” 2020, 395(10224), s. 565–574. doi 10.1016/S0140-6736(20)30251-8.
- Madryas W., *Stare i nowe media w kontekście zarządzania informacją, konwergencji mediów, metafor fali i warkocza oraz marketingu*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2016, 17(11)2, s. 119–135.
- Markel H., Stern A.M., *The Foreignness of Germs: The Persistent Association of Immigrants and Disease in American Society*, „The Milbank Quarterly” 2020, 80(4), 757–788. doi 10.1111/1468-0009.00030.
- Mccloskey B., Heymann D.L., *SARS to novel coronavirus – old lessons and new lessons*, „Epidemiol Infect” 2020, 148, E22. doi 10.1017/S0950268820000254.
- Mian A., Khan S., *Coronavirus: the spread of misinformation*, „BMC Medicine” 2020, 18(1), s. 1–2. doi: 10.1186/s12916-020-01556-3.

- Marcinkiewicz K., *Pandemia i globalna izolacja jako katalizator rozwoju społeczeństwa informacyjnego na przykładzie zdalnej edukacji*, W: *Koronawirus wyzwaniem współczesnego społeczeństwa*. Pod red. Marcinkiewicz, K., Nowak, P., Popielec, D., Wilk, M. Kraków-Wrocław: Polskie Towarzystwo Komunikacji Społecznej i Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego 2020, s. 119–131.
- Nierenberg B., *Zarządzanie mediami, ujęcie systemowe*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2011.
- Nowina Konopka M., *Infomorfoza. Zarządzanie informacją w nowych mediach*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2017.
- Ogrodowczyk A., Borkowska A., Murawska-Najmiec E., Twardowska K., *Fake news – dezinformacja online – próby przeciwdziałania tym zjawiskom z perspektywy instytucji międzynarodowych oraz wybranych państw UE, w tym Polski*. Warszawa: Departament Strategii Biura KRRiT 2020. <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:HJUv9TuEBEJ:https://www.gov.pl/web/krrit/fake-news--dezinformacja-online+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl> (5.05.2021).
- Pennycook G., Mcphetres J., Zhang Y., Lu J.G., Rand D.G., *Fighting Covid-19 Misinformation On Social Media: Experimental Evidence For A Scalable Accuracy-Nudge Intervention*, „Psychological Science” 2020, 31(7), s. 770–780. doi 10.1177/0956797620939054.
- Przybylska, A. (2021). *Niemal 300 nowych zakażeń koronawirusem w Wielkopolsce. W ostatniej dobie z powodu COVID-19 zmarły 33 osoby*. <https://poznan.wyborcza.pl/poznan/7,36001,27086583,niemal-300-nowych-zakazen-koronawirusem-w-wielkopolsce-w-ostatniej.html> (10.05.2021).
- Radio Farda, (2020, February 22). *Iran Cleric Blames Trump For Coronavirus Outbreak In Religious City*. Pobrane z: <https://en.radiofarda.com/a/iran-cleric-blames-trump-for-coronavirus-outbreak-in-religious-city/30449087.html> (15.12.2020).
- Roguska I., Żak E., *Grzyby halucynogenne i bieluć dziedzierzawa – niedoceniane zagrożenie dla młodzieży*, „Problemy medycyny rodzinnej” 2010, 1 (30), s. 36–50.
- Sharma R. (2020, March 2). *Coronavirus Conspiracy Theories: Why There’s So Much Misinformation Around Covid-19, And Why The Fake News Is So Damaging*. <https://inews.co.uk/news/coronavirus-conspiracy-theories-covid-19-outbreak-misinformation-fake-news-403916> (15.12.2020).
- Stabryła A. (red.), *Podstawy organizacji i zarządzania. Podejścia i koncepcje badawcze*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego 2018.
- Staff Reporter. (2020, April 7). *Twelve Taken Ill After Consuming ‘Coronavirus Shaped’ Datura Seeds*. <https://www.thehindu.com/news/national/andhra-pradesh/twelve-taken-ill-after-consuming-coronavirus-shaped-datura-seeds/article31282688.ece> (12.12.2020).
- Taczowska-Olszewska J., Chałubińska-Jentkiewicz K., Nowikowska M. (red.). (2019). Rozdział I. Cyberprzestrzeń jako przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji w systemach teleinformatycznych. W: *Retencja, migracja i przepływy danych w cyberprzestrzeni. Ochrona danych osobowych w systemie bezpieczeństwa państwa*. Seria: Monografie Prawnicze. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2019, s. 3–43.

- Vrajlal A. (2020, January 31), *Chinese-Australians Facing Racism After Coronavirus Outbreak*. Pobrane z: https://www.huffingtonpost.com.au/entry/coronavirus-australia-racism_au_5e33a522c5b6f2623326d72b.
- We are social. (2021). Raport Digital 2021. <https://wearesocial.com/digital-2021> (13.05.2021).
- World Health Organization, *Coronavirus Disease (Covid-19) Advice For The Public: Myth-busters*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters#thermal-scanners> (12.12.2020).
- World Health Organization. (2020, February 15). *Munich Security Conference*. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference> (12.12.2020).

Biogram

Danuta Sztuba – doktorantka na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Ukończyła studia z zakresu dziennikarstwa i komunikacji społecznej. W swojej pracy naukowej koncentruje się na badaniu polityki medialnej, teorii zarządzania mediami oraz kondycji ekonomicznej mediów.
ORCID; 0000-0001-6060-4461

Aleksandra Mirek-Rogowska – magister dziennikarstwa i komunikacji społecznej oraz filologii polskiej, studentka trzeciego roku studiów doktoranckich w dyscyplinie o komunikacji społecznej i mediach na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Obszar zainteresowań oscyluje wokół tematów z zakresu Public Relations, Media Relations, marketingu, reklamy, a także historii mediów oraz rozwoju mediów współczesnych.
ORCID: 0000-0001-9094-9540

Kamila Rączy – doktorantka na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie w dyscyplinie o komunikacji społecznej i mediach na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Obszar zainteresowań oscyluje wokół tematów z zakresu aksjologii, etyki, gatunkowości produkcji serialowych, rozwoju mediów cyfrowych.
ORCID: 0000-0003-0070-1715